М. Ф. НАКОНЕЧНИЙ

Г. КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО І РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Роль і питома вага Харкова як одного з центрів національної культури України була здавна вельми помітною, значною. Великою була вона, зокрема, в першій половині XIX ст., коли через посилений розвиток буржуазно-капіталістичних відносин у країні завершувалося формування української (як і братньої російської) нації, з чим нерозривно зв'язаний був інтенсивний процес становлення нової, національної літератури і складання літературної мови на живій народній основі. Саме тоді у Харкові особливо пожвавлюється літературне життя, виникають перші на Україні журнали. Головною причиною, що покликала їх до життя, був розвиток національної культури, «процес складання української народності в буржуазну націю» [1]. Часописи ці містили у дедалі більшому числі — в оригіналі — твори авторів, що писали українською мовою.

Душею майже всіх тих видавничих заходів і активним співробітником місцевих (та й столичних) журналів був видатний письменник-прозаїк передшевченківської доби, зачинатель і фундатор власне художньої прози у новій українській літературі Григорій Квітка-Основ'яненко (1778—1843). Разом з Є. М. Філомафітським був організатором, редактором і видавцем журналу «Украинский вестник», навколо якого гуртувалися літературні сили Харкова і краю. Свого часу Г. Квітка-Основ'яненко турбувався про заснування університету, а також професійного театру в Харкові і дбав далі повсякчасно за їх розвиток. Для театру він написав, як відомо, кілька п'єс («Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик» та ін.), що йдуть і тепер ще з успіхом на сцені. Широкі зв'язки мав Квітка з літераторами, видавцями, піклувався про видання і популяризацію творів українського письменства.

Усупереч реакційним силам російського й українського суспільства Квітка сміливо боровся за розвиток української мови і літератури. «Ми повинні присоромити і змусити замовкнути людей з чудним поняттям, котрі гласно проповідують, що не треба тою мовою писати, якою десять мільйонів говорять, яка має свою силу, свої красоти, що їх нелегко віддати іншою, свої звороти, гумор, іронію і все, як у порядній би то мові»,— писав Квітка-Основ'яненко до М. О. Максимовича. Про це саме пише Квітка і А. О. Краєвському: «Трудно упевнити десятки мільйонів людей, які своєю мовою говорять, пишуть, читають з насолодою, трудно людям, що не знають тої мови, упевнити їх-таки, ніби вони не мають її... Знову до малоросійської літератури. Вона рухається й житиме». З наведених тут висловлень письменника, що розпочинав своїми творами художню прозу українську, набувши спершу досвіду й майстерності в російському письменстві, бачимо, що основною причиною, яка зумовила в той час появу прози, було «пробудження соціальної і національної самосвідомості українського народу, який не хотів миритися із зневажливим, образливим для себе ставленням з боку пануючих класів суспільства, що прагнули довести, ніби не існує ніякої української мови, ані літератури» [2].

Що то була повноцінна, як на свій час — справді вже майстерна красна проза й художньопрозова мова, можемо переконатись хоча б на окремо взятому вступі з повісті «Маруся», де дано гарну картину сходу сонця і пробудження всього живого (див. абзац, що починається словами «От і рідесенький туманець пав на річеньку»), на таких найбільш мистецьки ви-

---

[1] Історія Української РСР.— К., 1955.— Т. 1.— С. 434.

[2] Історія української літератури / Ред. кол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. : В 8-ми т.— К., 1967.— Т. 2.— С. 435.

кінчених і напрочуд розмаїтих та багатих, зокрема на мовні засоби, на барви слова, творах Квітки-Основ'яненка, як та ж «Маруся» в цілості, «Конотопська відьма», «Перекотиполе» та інші коштовні перлини його письменницької творчості.

Розвиток художньої прози є важливим етапом визрівання національної культури. У повістях і оповіданнях фундатора нової прози і першого класика-прозаїка нового українського письменства Г. Квітки-Основ'яненка збагачувалася, шліфувалася, удосконалювалася літературна мова, позбувалась однобічності, зв'язаної з обмеженістю дотогочасної літератури віршовими жанрами, де надто сильні були ще традиції бурлеску, і драматургією.

Висвітлюючи докладніше роль Г. Квітки-Основ'яненка в історичному розвитку української літературної мови, варто визначити ближче його участь у кристалізації й закріпленні окремих, для прикладу — хоча б двох-трьох, фонетичних та морфологічних норм, що стали тепер невід'ємними ознаками нашої національної мови.

Вимовні та граматичні норми національної літературної мови виробляються поступово протягом тривалого часу разом з формуванням і розвитком цієї мови. Вони складаються спершу як «норми» того діалекту або групи говірок, що в силу певних суспільно-історичних умов лягають в основу формованої мови нації, а вже далі, в міру того як розвивається й міцніє національна мова, набувають характеру загальнонародних норм. Отже, фонетичні закономірності, правила вимови і система форм відмінювання й словотвору літературної мови нації в глибинних своїх основах визначаються її діалектною базою. Це саме треба сказати і про українську літературну (загальнонародну) мову нашої епохи. Якнайтісніший зв'язок її у всьому головному, найважливішому з фонетичною системою і морфологічною будовою середньонаддніпрянських [3] та суміжних з ними говірок південно-східного наріччя — поза всяким сумнівом. Саме з цього (середньонаддніпрянського) [4] діалектного середовища вийшли, як відомо, полтавець І. Котляревський, П. Гулак-Артемовський — родом з Городища (на Черкащині), Л. Боровиковський — з району Хорола (на Полтавщині) і врешті — Шевченко — з Кирилівки, тепер села Шевченкового (на Черкащині), яким завершується процес становлення нового українського письменства, складання національної літературної мови і починається, разом з тим, новий етап — дальшого їх розвитку на визначених ним засадах, як і ряд інших діячів літературного відродження України доби інтенсивного доформування нації і творення її писемної мови на живій народноговірній основі (кінець XVIII — перша половина XIX ст.).

Безпосередньо прилягають до типових середньонаддніпрянських говірок Лівобережжя і є їх прямим продовженням на сході однотипні з ними говірки Західної Слобожанщини з Харковом — тобто саме того краю, що дав українському письменству Г. Квітку-Основ'яненка та інших визначних митців, отже, взяв на тому важливому етапі чинну участь у творенні нової літературної української мови, зокрема її вимовних, фонетичних норм.

Середньонаддніпрянські та деякі суміжні з ними говірки південно-східного наріччя є справді тією широкою діалектною базою, на якій історично постала і зросла літературна мова української нації за доби інтенсивного становлення її (включаючи дещо й із старої мови). У дальшому своєму розвитку вона посилено вбирала і вбирає в себе також численні елементи інших говорів (південно-західного і північного типу), насамперед їх невичерпний лексико-фразеологічний матеріал, одночасно збагачуючися також міжнародними словами й фразеологізмами і запозиченнями з братньої російської та інших мов.

[3] У ширшому, єдино правильному значенні цього слова. Штучне звуження цього поняття, що веде до вилучення з нього Полтави й Полтавського краю, не є виправданим (передусім з історичного погляду) і, по суті, безпідставним.

[4] Літературна діяльність Є. Гребінки, який родом був з-під Пирятина, ішла в основному шляхом, розпочатим І. Котляревським, хоч у нього, що виріс в оточенні говірок, де в чому перехідних уже від південних до північних, пробиваються часом і локальні форми північного типу (*поймав*, *овчар* і под.), не поширені в типових південно-східних говірках. Вони не закріпилися в літературному вжитку.

Харківця Г. Квітку-Основ'яненка, піонера української художньої прози, даремно часом відмежовують, як представника нібито іншого типу говору, від перших діячів нової нашої літератури — наддніпрянців (від полтавця І. Котляревського та ін.). Тим часом він, власне, продовжував далі справу, розпочату так успішно Котляревським, спираючись у своїй мовно-літературній діяльності, в художній творчості на наявну вже (створену попередниками) літературну традицію; цьому не суперечить, зрештою, й широке використання у Квітчиних повістях, оповіданнях багатьох елементів західнослобожанських говірок, однотипних у цілому з говірками суміжного Полтавського краю. Протиставлення цих надзвичайно близьких між собою, однотипних говірок з наукового (як і практичного) погляду неправильне [5].

Саме від полтавця І. Котляревського і харків'янина Г. Квітки-Основ'яненка йде в український літературній мові нової доби широке вживання таких, скажімо, фонетико-морфологічних форм її, спільних у сучасної літературної мови з говірками Полтавського краю й діалектом західної Харківщини, як 1) форми прийменника-префікса *від* (**від-**): *від мене*, *від нас*, *від брата*, *від дружини*, *віддати*, *відбути*, *відчинити*, *відвідати*, *відкласти*, та ін.,— що їх дехто з авторів підручників, посібників, статей помилково пов'язав з прямим або посереднім впливом південно-західних говорів на літературну мову, від яких вона й дістала, на їх думку, прийменника-префікса *від* (**від-**), що прийшов, мовляв, із заходу на зміну давнішому, ще частому в Шевченка, *од* (**од-**); 2) форми інфінітива з основою на голосний на **-ти**: *брати*, *ходити*, *читати*, *раділи*, *працювати*, *будувати*, *дивитися*, *змагатися* і т. д., що їх теж приписувано часом впливові південно-західних говорів на літературну українську мову.

В основі формованої літературної мови нації лежить, як правило, певний діалект, один якийсь говірковий тип. Ця теза радянської науки про мову стосується й української загальнонародної мови. На жаль, у фаховій літературі з української мови, в деяких статтях, посібниках ми не раз стикаємося з хибними в основі своїй твердженнями. Вони зводяться до того, зокрема, що якась найважливіша фонетична, фонетико-граматична чи суто морфологічна риса сучасної української літературної мови, наприклад, форма прийменника-префікса *від* (**від-**) (*від нас*, *відбути* ...) або дієслівні форми з **дж** (*ходжу*, *буджу*, *саджати*...), або традиційно вживана нем'яка вимова **т**, **д**, **н**, ..., поряд з наявною в нашій орфоепії — як рівнорядний варіант — м'якою вимовою, перед **і** з **о**, із **нѣ** (*стіл*, *дім*, *гарні*, *малі*), без достатніх підстав розглядається як «відсутня» в діалектній базі, на якій постала свого часу загальнонародна наша мова — у середньонаддніпрянських говірках, як нібито не властива їм (цим говіркам) і засвоєна літературною мовою безпосередньо з іншого діалектного джерела — з говорів північного або південно-західного типу [6].

Неважко спростувати всі ці помилкові твердження, зокрема щодо *від* (**від-**) та інфінітивного форманта **-ти**. Говірки Середньої Наддніпрянщини (південно-східного діалектного типу), передусім основного їх ядра — канівсько-полтавського [7] — у центрі уваги моєї як діалектолога мало не півсотні років. Розміри цієї статті не дозволяють належною мірою розгорнути зачерпнутий з власних записів ілюстративний матеріал, тому обмежуся тут небагатьма прикладами.

1. Форми прийменника-префікса *від* (**від-**)[8]. У східній і південній частині Полтавщини: *вона більша від тії*, *відходе вже*, *за тридцять не віддам*

[5] *Солонська Г. Т.*, *Клименко О. К.* До питання про діалектну базу української літературної мови // Питання історичного розвитку української мови : Тези доп. міжвуз. наук. конф.— Харків, 1959.— С. 88—89.

[6] Докладніше про це див. у статтях: *Наконечний М. Ф.* До вивчення процесу становлення і розвитку фонетичної системи української мови // Питання історичного розвитку : Праці міжвуз. наук. конф.— Харків, 1962.— С. 148—150, 150—163; *Наконечний М. Ф.* З історії орфоепічних норм сучасної української мови // Питання літературознавства і мовознавства : Тези і автореф. доп. наук. конференції.— Харків, 1965.— С. 57—62.

[7] Визначення Михальчука; за іншим визначенням ще — полтавсько-чигиринської.

[8] З технічних причин, подаючи приклади, не користуємося транскрипцією (*М. Н.*)

(Головач, поблизу Полтави); *від воріт, від мене не відходь, учора відвіз його* (Мачухи, поблизу Полтави); *від Полтави недалеко, усе віддала їм, відрубав, хотів відписувати* (Супрунівка, р-он Полтави); *старший від мене, відбивалася, до товару відженіт, повідтикают* (Петрівка, Полтав. р-ну); *відсип трохи, сніг відкидати, від'їжджа вже* (Гавронці, Полтав. р-ну); *від тебе й від нас, відвіз їх, відвідали, повідчиняли вікна* (Федорівка, кол. Карлівського р-ну); *сім кілометрів від Опішні, відвів його, у школу відвела* (Деревки, на північ від Диканьки); *від кого, треба відбувати, від людей чув* (Нові Санджари); *відвіяли, насилу відтягли* (Келеберда, над Дніпром).

У центрі Полтавської області: *від батька, віддай, відвіз у Миргород, віднесли, відказала їм* (Устивиця, р-он Миргорода), *віддала таки, недалеко й від станції, відміряли, повідмикали, відтіля, хто зна й відколи* (Матяшівка, р-он Миргорода); *день відо дня жде, від хуторів, повіддавали, треба віднести, відробила вже, віддавать, від вітру* (Велика Багачка та ін.).

Є дані про вживання прийменника-префікса *від*(**від-**) на півдні Черкаської області та в суміжних районах інших областей, місцями також недалеко від Черкас, як і в східній частині Харківської області та ін. Спорадично відмічаються ці форми й майже по всіх інших середньонаддніпрянських говірках (де переважає тепер не під наголосом *од*), наприклад, на Шевченківщині — в таких словах, як *відколи* (*відколи я знаю їх* — Вільшана, поряд з цим занотували ми, учасники експедиції, в с. Шевченковому і *одколи живу тут*), *відкіля, відкіль, відціля, відціль, відтіля, відтіль, відусіль* та ін. (ці форми — майже всюди у південно-східному наріччі, зрідка лише десь почуємо *одкіль*) не кажучи вже про *звідки, звідти, звідси* тощо, де **від-** наголошене.

Форми прийменника-префікса *від*(**від-**) як під наголосом, так і в ненаголошених позиціях властиві більшості південних українських діалектів (і літературної української мови), що відповідає системі рефлексації колишнього **о** як південно-західних, так і південно-східних говірок української мови. Це спільна ознака (одна з найголовніших рис) обох південних наріч, за якою вони, як відомо, протиставляються, разом узяті, говорам північноукраїнського типу з характерною для цих останніх подвійністю заступлення **о**, **е** довгих, залежністю його від наголосу: *одтуль, одсюль* і под., але (під наголосом) лише *звюдти, звюдсі* [9], і немає ніякої підстави у формі *від*(**від-**) типових південно-східних говірок (*від нас, відбути*) вбачати щось «наносне», якесь «інодіалектне нашарування» південно-західного типу — «подолізм» чи «галицизм», як дехто помилково вважає. Пояснення потребує не *від* у південно-східних, зокрема й середньонаддніпрянських, говірках, а форма *од*, поширена в значній частині їх, бо саме вона, без сумніву, є відхиленням від властивої всім південним говіркам системи рефлексації **о** довгого. І пояснювати це відхилення треба саме впливами північнодіалектних елементів на східну частину південноукраїнських говорів, виходячи з факту тісного взаємодіяння їх (з незмінною перевагою, однак, південного начала) ще до першого розселення носіїв південно-східних говірок по східних землях, аж до Дону, яке відбувалося теж, як відомо, не без участі (більш або менш помітної у різних випадках) північних елементів, «північан».

Численні діалектологічні записи, свіжі й давніші (зокрема й наші власні спостереження в різних районах східної й південної Полтавщини, в околицях Харкова та інших місцях), незаперечно засвідчують справді широке вживання прийменника-префікса *від*(**від-**) і не під наголосом (саме у цій формі — з **і**) по багатьох середньонаддніпрянських та суміжних з ними говірках південно-східного наріччя. Але не менш виразні і літературні дані: перші вже зразки літературної творчості живою народною мовою, які вийшли з-під пера письменників, поетів, що походили із Східної України, вже фіксують форму в більшій або меншій кількості випадків, починаючи від І. Некрашевича (с. Вишеньки на Київщині, друга половина XVIII

[9] *У, ю* (слов'янська буква) — умовне узагальнене позначення будь-якого з характерних для північноукраїнських говірок наголошених рефлексів колишнього **о** довгого (**у, ў, и, уо, уе, уи, уі**....), прийняте у нашій фаховій літературі.

ст.); далі кількість таких форм зростає. В «Енеїді» І. Котляревського, наприклад, хоч кількісно й переважає іще форма з **о** (**од-**, *од*), але й прийменника *від* саме в цій формі (з **і**) ужито широко (*від мене, від неї*), представлений чималою кількістю прикладів і префікс **від-** (*відпустили, відступитися, відтяти* й ін.), не кажучи вже про прислівники *відсіля, відсіль, відтіль*, що в формі з **о** у творі зовсім не відомі. Наявні ці форми й в інших творах Котляревського. У П. Гулака-Артемовського при значній кількості форм з **о** є чимало з **і**: *віддать, від чого, від матки, від вітру* та ін. У творчості Г. Квітки-Основ'яненка форма **від-** і як прийменник, і як префікс — абсолютно переважає вже над *од: Відвести біду від себе, від усіх, Від біди відвів, Дешево віддам, І відійде далі, Вона відвернеться від мене, Одна від другої чорнявіша, одна від другої краща, І рвонула ключ від пояса, Боронити народ від приятеля, За руку відвела*. Наприклад, у повісті «Конотопська відьма» прийменника-префікса *від*(**від-**) ужито 127 разів, а форм з **о** (*од*, **од-**) у цій повісті є всього 7, з яких 4 в одному слові *одвіт* і один раз у «вірші» на дяка (*Од горілки нічого не баче*). В оді К. Пузини (з Полтавщини), у творах Л. Боровиковського теж дуже послідовно вживається форма *від*. У поезії О. Афанасьєва-Чужбинського (народився в колишньому Лубенському повіті на Полтавщині) поряд із формою *од* маємо також нерідко й *від*.

Цікаво, що й Т. Шевченко, походячи з говіркового оточення, де майже виключно панує форма прийменника-префікса *од*(**од-**) з **о** (говірка с. Кирилівки виявляє й інші деякі ознаки північного впливу), що, звичайно, не могло не позначитися на практиці великого народного поета, дає все ж у своїх творах (включаючи й листування) непоодинокі приклади застосування форми *від*(**від-**) з **і**, ширшого, ніж у кирилівській говірці: «Живете *відколи*, дядьку, а не чули» («Кобзар»).

У говірці с. Шевченкового слово *відколи* занотоване нами у формі *одколи*. Правда, у Вільшаній, недалеко від Шевченкового, записано і *відколи*. Ще приклади з Шевченка: «Як побачите..., то поклоніться *від* мене» (лист); «Ремінна свита з *відлогою* на тім тижні тобі посилається» (лист.). Як бачимо, уже в період становлення нової літературної мови на базі середньонаддніпрянських говірок (задовго до виразних західноукраїнських впливів) типовий південноукраїнський прийменник-префікс *від*(**від-**) закріплюється в літературній практиці на Наддніпрянській Україні поряд з паралельним варіантом *од*, відомим теж у багатьох говірках Наддніпрянщини, особливо територіально ближчих до північноукраїнських говорів.

2. Форми інфінітива (з основою на голосний) з формантом на -ти. У східній і південній частині Полтавщини: *що тут робити, буду ходити, збирати, у неділю вп'ять голосувати, треба запрягати, на машину сідати* (Петрівка, р-он Полтави); *буде зозуля кувати, по воду ходити, якось до Полтави доправити* (Гавронці, Полтав. р-ну); *Приходь робити, буде обвертатися* (автобус), *начина водити, тини городити, а зливати ніяк* (Мачухи, Полтав. р-ну); *коли ж виїжджати, можна вже сідати, не хоче співати, не хочу балакати, боюсь, щоб не застудити* (Супрунівка, Полтав. р-ну); *гостинця купити, треба віддавати, можна напитати, оці яблуні попересажувати, Іваникові мулько спати, сальця відрізати* (Федорівка, Карлів. р-ну); *шити й білити, треба ратувати, може написати, це вже вам уставати* (Нові Санджари) та ін. (дуже послідовно в усіх цих і багатьох інших населених пунктах краю зрідка **-ть**).

У центрі Полтавської області: *не хочу її будити, зібралася прати, що його робити, у печі топити, хліб у піч саджати, а де ж їх узяти* (Устивиця, р-он Миргорода); *дрова рубати, кому ж їхати, ходити, робити, воду пити* (Матяшівка, кол. Гоголів. р-ну); *прийшла в берег руки мити, пішла воріт одчиняти, ходила грушок зібрати, став балакати, по воду ходити недалеко, добалакувати* (Яреськи, кол. Гоголів. р-ну) та ін. (в Устивиці, Матяшівці — послідовно, у Яреськах — поряд з **-ть**: *голосувать, дивиться* та ін.). Далі на північ поширена переважно (а то й виключно — в побутовому мовленні) форма інфінітива на **-ть**, зливаючись з північноукраїнським ареалом.

Існують дані про поширення інфінітива з формантом **-ти** і на правому

березі Дніпра (Черкащина), але в зв'язку з тим, що північні впливи сягають тут далі на південь, ареал масового поширення характерної для типових південноукраїнських говорів форми інфінітива (*брати*, *їхати*, *дивитися*), як і прийменника *від*,— не йде тут на північ так далеко, як на лівобережжі Середньої Наддніпрянщини. Зокрема в с. Шевченковому, у Вільшаній, як і в Городищі, абсолютно переважають у повсякденному усному мовленні форми на **-ть** (*збірать*, *шить*, *пи*-*ать*), значно рідше, за нашими спостереженнями, вживаються форми на **-ти** (*брати*, *шити*), напр.: *Яринко, подай що-небудь закусить, будем сидіть, за такого кабана... то можна добрі гроші взяти, а за таку свиню — ще луччі можна взять* (с. Шевченкове); *ач похотіли пить — жарко!*, *пішли жать на тій стерні, ходе, ходе людина — щось випити хоче* (Вільшана); *добре жить стало*, також *добре жити стало* (Городище).

Звернімося до літературних даних часу інтенсивного складання нового українського письменства і формування літературної мови на суто народній основі. У творах І. Котляревського дуже широко представлений інфінітив з формантом **-ти**, напр.: «Одважних стали обнімати, їм дякувать і цілувати» (Енеїда»); «Не стиджуся шити й прясти і носити воду», «Така, каже, халепа, що притьмом накладно служити: бо, каже, що перше дурницею доставалось, то тепер або випросити треба, або купити», «Страшно й подумати, як з немилим чоловіком увесь вік жити... як нелюба милувати, як осоружного любити...» («Наталка Полтавка» та ін.). За нашими підрахунками, форм інфінітива на **-ти** (з основою на голосний) ужито в «Наталці Полтавці» 110 раз, а форм інфінітива на **-ть**— 25. Це співвідношення дуже близьке до того стану, який маємо в говірках Полтавського краю.

Не менш показова картина вживання форм інфінітива на **-ти** і на **-ть** і в творах Г. Квітки-Основ'яненка, що теж перебуває у найтіснішому зв'язку з відповідними фактами західнослобожанських говірок, напр.: *Дойшла до мене чутка, що ти хочеш... збити книжечку*, *Будемо знати, хто... що і як конпонує*, *Терешкові ввірвалась нитка верховодити*, *Треба що-небудь і робити*. *А я піду лагодити весілля*, *Не зміг і слова сказати*, *Думаймо, як ...поміч дати людям*, *Та годі довго базікати*, *Загула громада і стали розходитись*, *І став її пилко прохати*. Підрахунок обох форм у Квітчиному оповіданні «От тобі й скарб» дав такі цифри: форм інфінітива на **-ти** (з основою на голосний) — 145, форм на **-ть** — тільки 3, напр.: «Хто ж то такий? Може захожий відкіля, що не второпа, куди йому повернути? Або може то... та нічого тут довго розпитовати, і нігде правди діти...», «Будеш опісля знати й дякувати», «Той прийнявсь порядкувать». У творах Л. Боровиковського «Розставання», «Маруся», «Свій дім — своя воля» й «Суд» разом ужито 19 форм інфінітива на **-ти** і 9 на **-ть**, тобто і тут переважає формант **-ти**, напр.: «Зірко-дівчино! Треба нам розстатись... Серденьку скучно, душно дома жити, іду по степу тугоньку розбити; буду я в морі коня напувати, буду край моря доленьки шукати» («Розставання»). У найважливіших творах П. Гулака-Артемовського, написаних у період від 1817 до 1827 р., форми на **-ти**, за нашими спостереженнями, теж доволі широко представлені, хоч кількісно переважає, як і можна було сподіватися від уроженця Городища на Черкащині, формант **-ть**: із загальної кількості інфінітивних форм з основою на голосний 68 форм на **-ть** є 40, форм на **-ти** — 28 («Той дурень, хто дурним іде панам служити, а більший дурень, хто їм дума угодити»). У Т. Шевченка, за нашими підрахунками, на 150 сторінках тексту «Кобзаря» (50 сторінок на початку, 50 із середини книги і 50 у кінці) із загальної кількості 354 форми інфінітива (з основою на голосний) форм на **-ть** є 163 і форм на **-ти** — 189, тобто ці останні форми трохи переважають, напр.: «Де ж ті люди ..., що серце збиралось з ними жити, їх любити?» («Катерина»), «І я прозрівати став потроху ... Доглядаюсь,— бодай не казати» («Три літа»), «Потім її стали вчити і лікарювати, які трави, що од чого і де їх шукати, як варити» («Відьма»), «Не забудьте пом'янути» («Заповіт») та ін.

Форми інфінітива на **-ти**, на відміну від форми прийменника-префікса *від* (**від-**) у ненаголошених позиціях хоч і характерні для типових південноукраїнських говірок, але не належать до специфічно південних форм, саме їм лише властивих. У традиційному фольклорі, мова якого (через широке вживання пісень, прислів'їв, казок у народі поза межами краю, де вони народилися) набуває певних міждіалектних, наддіалектних рис, форми інфінітива на **-ти**, нерідко навіть у північнодіалектній зоні, помітно частіше зустрічаються, ніж у повсякденному розмовному мовленні того самого району чи місцевості. Цим, зокрема, можна пояснити, мабуть, і порівняно широке вживання цих форм у творах Т. Шевченка та інших поетів першої половини XIX ст., що вийшли з говіркового оточення, де абсолютну перевагу має в щоденному вжитку форма інфінітива на **-ть**. Адже відомо, який великий вплив мала усна народна творчість на формування поетичної мови цих письменників. Широковживані в сучасній українській літературній мові форми інфінітива на **-ти** мають, як ми бачимо, свій грунт і коріння передусім у живій народній мові Середньої Наддніпрянщини, що є її діалектною основою.

Поданого тут матеріалу, діалектного й літературного, гадаємо, достатньо, щоб зробити певний висновок щодо часу фіксації прийменника-префікса *від* (**від-**) та інфінітивних форм на **-ти** як нормативних у національній мові і участі в цьому процесі Г. Квітки-Основ'яненка, яка була, без сумніву, дуже помітною, значною. Безперечно також, що західноукраїнський вплив, що припадає на пізній час, підтримав ці типові південнодіалектні форми і вони відтоді остаточно здобули вже перевагу в літературній мові, виразно обмеживши в ній уживання варіантів *од* (**од-**) і **-ть** (*од мене*, *одбуть*), що використовуються і тепер як паралельні форми в строго визначених для них стилістичних рамках (переважно у поезії). Але немає ніякої підстави, як ми переконалися, твердити про інодіалектний генезис (південно-західне походження) форм з *від* (**від-**) і **-ти** (*від тебе*, *відбути*) і нібито їхню відсутність у південно-східних говірках, як і в літературній українській мові кінця XVIII— першої половини XIX ст. (в період становлення основних, найважливіших її норм).

Вклад Г. Квітки-Основ'яненка, що своєю дуже виразною і послідовною (зокрема щодо *від*, **від-**) практикою стверджував ці норми ще в той час, є безперечний.